

KÁRPÁT-HAZA

SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2024/ 2. szám

VARGA BENCE

Az államhatár változó szerepének hatása a magyar–szlovák
határregiónok társadalmi és gazdasági folyamataira

ACKERMANN TAMÁS

Értékváltozás a rendszerváltás után:

Az 1961–1972-es korosztály politikai és társadalmi nézetei két időmetszetben

SIPOSNÉ NÁNDORI ESZTER – ZSIDÓ KINGA EMESE

Az életszínvonal alakulása Erdélyben a XXI. század válságai idején –
összehasonlítás az anyaországgal

NAGY ZSOLT

Fenntarthatóság, tájökölógiai szemlélet, gyakorlat:

a (paraszt)kertek múzeumi reprezentációjának, hasznosításának lehetőségei
és skanzenbeli rekonstruálásának kihívásai (magyarországi és erdélyi példák)

SZABÓ ESZTER IDA

Művészet és identitás Kárpátalján a kulturális emlékezet tükrében

SIMON MAGDOLNA

Helyettes döntéshozataltól az önrendelkezésig

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2024/ 2. szám

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE

A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁGKUTATÁS
INTERDISZCIPLINÁRIS SZAKMAI FOLYÓIRATA

2024/ 2. szám

Nemzetstratégiai Kutatóintézet
Budapest, 2024

KÁRPÁT-HAZA SZEMLE 2024/ 2. szám

A Kárpát-medencei magyarságkutatás interdiszciplináris szakmai folyóirata

KIADJA A NEMZETSTRATÉGIAI KUTATÓINTÉZET

1054 Budapest, Nagysándor József utca 8.

Felelős kiadó: Szász Jenő

Szerkesztőbizottság

Bakk Miklós, Bali János, Benedek József, Csata Zsombor, Farkas György,
Hajdú Zoltán, Kovály Katalin, Lampl Zsuzsanna, Magyar Zoltán,
Nagy Benedek, Nagy Imre, Péntek János, Péti Márton, Pozsony Ferenc,
Rácz Szilárd, Salamin Géza, Schwarcz Gyöngyi, Szilágyi Ferenc,
Sztókai Szilvia, Tóth Géza, Török Ibolya, Tózsér Anett

Szerkesztő

Ress Boglárka

A szerkesztő munkatársa

Bern Andrea, Borbándi Erik

Tördelőszerkesztő

Simon Andrea

Tipográfus

Nádas Zsófia

Nemzetstratégiai Kutatóintézet © 2024, Budapest

Minden jog fenntartva

A kötetben szereplő írások tartalma nem feltétlenül tükrözi a kiadó álláspontját.

ISSN 2732-1789

TARTALOM

TANULMÁNYOK	6
Varga Bence Az államhatár változó szerepének hatása a magyar–szlovák határrégiók társadalmi és gazdasági folyamataira	6
Ackermann Tamás Értékváltozás a rendszerváltás után: Az 1961–1972-es korosztály politikai és társadalmi nézetei két időmetszetben	25
Siposné Nándori Eszter – Zsidó Kinga Emese Az életszínvonal alakulása Erdélyben a XXI. század válságai idején – összehasonlítás az anyaországgal	37
Nagy Zsolt Fenntarthatóság, tájökölógiai szemlélet, gyakorlat: a (paraszt)kertek múzeumi reprezentációjának, hasznosításának lehetőségei és skanzenbeli rekonstruálásának kihívásai (magyarországi és erdélyi példák)	57
Szabó Eszter Ida Művészet és identitás Kárpátalján a kulturális emlékezet tükrében	80
Simon Magdolna Helyettes döntéshozataltól az önrendelkezésig	99
ABSZTRAKTOK	109

Nagy Zsolt

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet –
MTA Lendület Etnoökológia Kutatócsoport

Fenntarthatóság, tájökológiai szemlélet, gyakorlat:

a (paraszt)kertek múzeumi reprezentációjának, hasznosításának lehetőségei
és skanzenbeli rekonstruálásának kihívásai (magyarországi és erdélyi példák)

Kárpát-haza Szemle, 2024 (2), pp. 57–79, 111–112.

DOI-azonosító: 10.64605/KHSZ.2024.2.04

Fenntarthatóság, tájökológiai szemlélet, gyakorlat:

a (paraszt)kertek múzeumi reprezentációjának,
hasznosításának lehetőségei és skanzenbeli
rekonstruálásának kihívásai (magyarországi
és erdélyi példák)

Napjaink néprajzi múzeumaiban, skanzenjeiben joggal érzik szükségét annak, hogy a változó kulturális, gazdasági, politikai, társadalmi és természeti környezetben újra pozícionálják intézményeiket. Eközben kérdésként merülnek fel: mi a múzeumok szerepe a természetvédelemre, a környezettudatosságra nevelésben, a kulturális ökológiai örökségek védelmében; miként tehető az intézmények élhetővé, élővé, zölddé? E kérdéseket teret nyitnak a (paraszt)kertek múzeumi reprezentációja, hasznosítása, rekonstruálása integrálásának a hosszú távú stratégiákba. A munka ezek magyarországi és erdélyi példáit félszáz intézmény kertjének felmérése révén tárgyalja. Problémaként említhető az alapkutatások hiánya, és a felmérés is azt mutatta, hogy a kertek gondozásáért felelős múzeumi dolgozók elhivatottsága, képességei, háttérismerete, affinitása változó, ami később a kertek korhű kialakításán, szakszerű hasznosításán is mérhető.

Kulcsszavak: tájökológiai szemlélet, fenntarthatóság, skanzenek, (paraszt)kertek, rekonstruálás

Sustainability, landscape ecology approach, practice: the possibilities of museum representation and utilization of (peasant) gardens and the challenges of their reconstruction in open-air museums (examples from Hungary and Transylvania)

In the constantly changing cultural, economic, political, social and natural environment(s), today's ethnographic and open-air museums rightly feel the necessity to continuously redefine and reposition themselves. Meanwhile, they are also looking for the answer(s) to thought-provoking questions, such as the role of museums in fostering education on and nature-conservation and environmental awareness, in supporting cultural-ecological heritage-protection, in the improvement of social, natural and artificial environment(s) and in multidirectional communication about natural values. How can these institutions be made more vibrant? How can they be transformed into "truly green"? Along the questions that arise and the answers given to them, the (ethnographic) museums and open-air museums have the opportunity to include in their long-term strategy the problem of the museum representation, utilization, and reconstruction of (peasant) gardens in the open-air museum, which I discuss in this study with a brief presentation of examples from Hungary and Transylvania (Romania).

Keywords: landscape ecology, sustainability, open-air museums, (peasant) gardens, reconstruction

NAGY ZSOLT

Fenntarthatóság, tájökölógiai szemlélet, gyakorlat: a (paraszt)kertek múzeumi reprezentációjának, hasznosításának lehetőségei és skanzenbeli rekonstruálásának kihívásai (magyarországi és erdélyi példák)

Az ún. „zöld téma” több évtizede foglal el előkelő helyet egyes európai (néprajzi) múzeumok koncepciójában.¹ Napjaink (néprajzi) múzeumai, skanzenjei, a múzeumi világ képviselői joggal érzik szükségét annak, hogy a folyamatosan változó kulturális, gazdasági, politikai, társadalmi és természeti környezet(ek)ben újból és újból meghatározzák, illetve pozicionálják magukat. Mindeközben felismerték, olyan égető kérdésekre is keresniük kell a válasz(oka)t, mint például: mi a múzeumok szerepe a természetvédelemre és környezet-tudatosságra való nevelésben, a kulturális-ökölógiai örökség(ek) védelmében, a társadalmi, természeti és mesterséges környezet(ek) javításában, a természeti értékekről folytatott többirányú kommunikációban, az ökotudatosság kialakításában, a biodiverzitás megőrzésében. Továbbá hogy hogyan tehetőek ezen intézmények élhetővé, élhetőbbé, élővé, hogyan tehetőek „zölddé”, „zöldíthetőek-e”.² 2022 márciusában a Green Museums Summit virtuális konferencia³ keretében a világ különböző pontjairól mutattak be jógyakorlatokat,

egy edinburgh-i nemzetközi konferencián pedig olyan kérdések kerültek terítékre, mint az, hogy miként válhatnak a múzeumok még jobb élet- és munkaterekké, az éghajlati és környezeti változások, kihívások közepette még fenntarthatóbb létesítményekké. A zöldmúzeum mint fogalom csak a 2010-es évek közepétől tűnt fel a szakirodalomban (NAGY-SÁNDOR, 2022, 66. o.).

A múzeumok jövőjéről szóló, a világ hat kontinensének tizennégy országában működő intézmény igazgatóit megszólító, így reprezentatívnak is mondható interjúkötetében Szántó András szintén több helyütt fókuszba helyezte a környezeti fenntarthatóság kérdéskörét (SZÁNTÓ, 2022), s az elmúlt két évben, 2021–2022-ben a Pulszky Társaság kezdeményezésére egy Múzeumok a fenntarthatóságért. Fenntarthatóság a múzeumokban című workshop-sorozat is elindult.⁴ Az újabb és újabb múzeumok már épületeik tervezet(t)ésekor figyelnek azok környezeti fenntarthatóságára, energiafelhasználásuk optimalizálására, környezetbarát kialakítására. Eklatáns példája ennek a közelmúltból a budapesti Néprajzi Múzeum újonnan átadott, tetőkerteres épülete a Városligetben. Maga a környezeti fenntarthatóság mint téma mindössze két évtizede van jelen a múzeumi kommunikációban.

A múzeumokat tömörítő nemzetközi szakmai szervezet, a Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (International

¹ A tanulmány megírását az MTA Lendület *Lokalitás a globális változások hálózatában: Az ökológiai antropológia mint közvetítő a helyi közösségek és a globális változások között a Kárpát-medencében* (Lendület-2020-56) programja támogatta.

² A múzeumok zöldprogramjainak hatékonyságáról Berényi Marianna írt gondolatébresztő, több kérdést is felvető összefoglalót (Berényi, 2022). Nagy-Sándor Zsuzsa a „zöld” múzeumi jelentéseit, értelmezéseit járta körül önálló tanulmányban (Nagy-Sándor, 2022).

³ A következő hasonló, szintén a MuseumNext által szervezett rendezvényekre 2023. március 20–21. és 2024. február 26–27. között került sor. 2025-ben szintén februárban kerül megszervezésre az esemény.

⁴ Bővebben lásd: <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/muzeumok-a-fenntarthatosagert-fenntarthatosag-a-muzeumokban-a-pulszky-tarsasag-workshopsorozatrol>. Letöltés: 2024. 11. 02.

Council of Museums – ICOM) 2022-ben tartott prágai kongresszusán több éves, alapos és mélyreható egyeztetés után közel másfélszáz nemzeti és nemzetközi bizottság véleményének figyelembevételével elfogadásra került egy/az új múzeum-definíció is, melynek ugyancsak sarkalatos pontja a fenntarthatóság. A hivatalos magyar fordítás szerint a múzeum „a társadalom szolgálatában álló nem profitorientált, állandó intézmény, amely kutatja, gyűjti, megőrzi, értelmezi és kiállítja a tárgyi és szellemi örökséget [...] a nyilvánosság számára nyitott, hozzáférhető és befogadó, elősegíti a sokszínűséget és a fenntarthatóságot.” Mindemellett „etikusan, szakszerűen és a közösségek részvételével működik és kommunikál, változatos tapasztalatot nyújtva az oktatás, a szórakozás, a reflektív gondolkodás és a tudásmegosztás terén.”⁵

A környezeti, kulturális és gazdasági fenntarthatóság a múzeumok küldetésében, értékeiben, tevékenységeiben is lényegében azt jelenti tehát, amit az 1987-es ún. Brundtland-jelentésben korábban már megfogalmaztak: kielégíteni a jelen szükségleteit úgy, hogy közben ne csökkenjen az utánunk jövő generációk képessége arra, hogy ők is kielégíthessék a szükségleteiket.

A múzeumok és múzeumi dolgozók számára 2019-től (magyarul 2022-től) áll rendelkezésre olyan ökológus szakember által jegyzett alapmű, mely az ún. fenntartható fejlődési célok (Sustainable Development Goals – SDG) által megjelölt irányokat útmutató (guide) formájában, közérthetően tárgyalja (McGhie, 2019a, 2022). Ezzel egyidőben került publikálásra a biodiverzitás-fenntartás, -megőrzés kérdéskörét muzeológiai szempontokból taglaló, múzeumoknak szánt angol nyelvű kiadvány (McGhie, 2019b).

Az ICOM-féle múzeumdefiníció, az említett kezdeményezések, kiadványok és a felmerülő kérdések, illetve az azokra adott válaszok mentén (a kulturális, természeti, ökológiai örökségre egyidejűleg reflektáló kiállítások,⁶ publikációk, programok, kampányok, képzések, kutatások, projektek,⁷ joggyakorlatok stb. mellett)

a szabadtéri (néprajzi) múzeumoknak és skanzeneknek lehetőségük van hosszútávú stratégiájukba illeszteni a – klasszikus múzeumi terek, feladatok, célok határain már-már túlmutató – (paraszt)kertek reprezentációjának, hasznosításának, rekonstruálásának problematikáját is. Minderről jelen tanulmányban a magyarországi és erdélyi (romániai) példák rövid bemutatásán keresztül kívánok szólni. Azon nem lepődünk meg ugyanis, ha egy múzeumot szépen karbantartott díszkert vagy park vesz körül, „akár régi, akár új múzeumról van szó, az épülete ritkán nélkülözi azt a zöld puffert, ami a hétköznapi terét leválasztja a múzeumok sajátos mikrovilágáról, és ami lehetővé teszi, hogy befelé haladva rákészüljünk az élményre vagy kifelé menet, mielőtt újra belevetnénk magunkat a városi forgatagba, feldolgozzuk azt. [...] Múzeumot díszkertet párosítani régi, jól bevált recept, ám haszonkerttel, veteménnyel köríteni sem olyan ritka tünemény, mint elsőre gondolnánk” (SZIKRA, 2022, 145. o.).

A dokumentálható európai iniciatívák, progresszív vállalkozások közül természetesen elsősorban a francia,⁸ majd a svéd, lengyel, olasz, spanyol, német, osztrák, belga, holland, dán és cseh ökomúzeumok (ecomuseums), tájobservatóriumok (landscape observatories), tájparkok (landscape parks), archeobotanikai és környezetrekonstrukciós megvalósítások (archaeological open-air museums)⁹ számítanak etalonnak. Ezek – és a fenti felsorolásból főként az ökomúzeumok – többek között a vidék megtartó képességét, a helyi gazdaságok, termékek, növény- és állatfajok, ökoszisztéma-szolgáltatások megőrzését, fenntartható hasznosítását célozták meg. Tulajdonképpen olyan múzeumi kultúrtájaként¹⁰ értelmezhetőek,

akcióművek stb., melyek a *land art*, *environmental art* vagy az *ecological art* irányzatok és társírányzatai valamelyikének jegyében születtek.

⁸ Itt köszönöm meg dr. Sári Zsoltnak, a szentendrei Skanzen általános főigazgató-helyettesének, hogy a francia ökomúzeumok eredményeire felhívta a figyelmem! Bővebben lásd erről még erről Augé szerk., 1992.

⁹ Itt köszönöm Berényi Mariannának, a budapesti Néprajzi Múzeum kommunikációs főosztályvezetőjének, hogy az alkalmazott és kísérleti archeobotanika eredményeire figyelmem felhívta! Összefoglaló jellegű áttekintő publikáció a témában Paardekooper, 2012 és Berényi, 2014. Lásd még <https://exarc.net/manuals> és <https://core.tdar.org/browse/creators/181198/regeszet-i-parkok-magyarorszagon-kiserleti-es-kornyezeti-regeszet-muzeumpedagogiai-lehetosegek-a-regeszet-i-parkokban-tudomanyos-konferencia-es-bemutato-napok> Letöltés: 2024. 11. 02. Magyarországon a százhalombattai őskori gabonatermesztési kísérletek irányadónak számítanak (erről bővebben lásd Bálint, 2008).

¹⁰ Lényegében egy földrajzi terület, valamennyi kulturális és természeti erőforrásával (vad- és háziállatok, növények, ökoszisztémák,

⁵ Vö. <https://icomhungary.hu/hu/node/85> Letöltés: 2024. 11. 02.

⁶ Magyar nyelvterületen az egyik legutóbbi ilyen nemzetközi tárlat volt a 2022 nyarán a Budapest Galériában rendezett Növények országa című. Kritikáját lásd <https://www.kortaronline.hu/aktual/novenyek-nelkul.html> Letöltés: 2024. 11. 02.

⁷ A projektek sorából mindenképpen kiemelendők azok a környezettudatos, ökológiai problémákat feldolgozó műalkotások, performanszok,

képzelhetőek el, amelyek egy holisztikus rendszerbe kapcsolják össze a természeti környezetet és annak szolgáltatásait, valamint az adott táj kulturális örökségét, szem előtt tartva a hely(iek) identitását, nagymértékben építve a helyi közösségekre. Az európai ökomúzeumok mint intézmények tehát a természeti és kulturális javak együttesének kutatását, bemutatását, megőrzését és továbbfejlesztését is biztosítják egy olyan területen, amely reprezentálja a környezetet, a hozzá kapcsolódó életmódot. A koncepció részeként a helyi hagyományos növényi házkörnyezetek dokumentálása, megőrzése vagy rekonstruálása, hosszú távú fenntartása is az elsőrendű feladatok között szerepel.¹¹ Léteznek ugyanakkor másfajta, a téma szempontjából példaértékű eredmények. Ilyen a versailles-i kastélymúzeumhoz tartozó Potager du Roi kertrekonstrukció, melyben a történelmi gyümölcsfajták kutatását és kísérleti termesztését is végzik, de magának a teljes kertnek a megalkotásában elsődleges szempont volt a Napkirály-korabeli, eredeti kertkép megőrzése.¹²

Sajnos Erdély és Magyarország szabadtéri (néprajzi) múzeumaiban, skanzenjeiben, tájházaiban a tájökölógiai szemlélet meggyökereztetése még gyerekcipőben jár, elsősorban csak a gondolatiság szintjén dokumentálható, de az eddig elért eredmények sorra vétele indokolt, tanulságos lehet. Annál is inkább, hiszen – tudásunk szerint – eddig nem sok hazai tanulmány reflektált az eddigi megvalósításokra.¹³

épített és immateriális örökségelemek stb.), amelyet folyamatosan alakít(ott) az ember.

¹¹ Kiragadott példaként említendő a Detmoldi Szabadtéri Néprajzi Múzeum (LWL-Freilichmuseum Detmold) – vesztfáliai Néprajzi Múzeum (Westfälisches Landesmuseum für Volkskunde), mely a hagyományos gazdálkodási formákat, a kihalás veszélyétől fenyegetett állat- és növényfajokat, -fajtákat nem csupán következetesen tanulmányozza, hanem – mezőgazdasági művelésbe vont területeken – élőben is bemutatja, növelve ezzel fennmaradásuk esélyeit (Carstensen, 2010, 119. o.). Magyarországon az első és a világon is a legnagyobb (8500 km²-es), magát ökomúzeumként definiáló intézmény a Balatoni Ökomúzeum lenne (ebben a Balaton teljes vízgyűjtő-területe, kiemelt turisztikai fejlesztési térsége, a Balatoni Borrégió és a Bakony–Balaton Geopark egy része is benne foglalható). A korábban létrehozott Szennai Skanzen vagy a romániai és a magyarországi tanyamúzeumok egy részét (például az ún. Rendek Tanya és Kiskunsági Ökomúzeumot), a falumúzeumokat napjainkban több helyütt emlegetik tévesen ökomúzeumokként.

¹² Lásd www.potager-du-roi.fr Letöltés: 2024. 11. 02. További példák bemutatását lásd és vö. Szikra, 2022.

¹³ A szentendrei Skanzen eredményeiről röviden lásd például Szikra, 2022, 157. o.

Az ún. aedobotanikai vagy edobotanikai vizsgálatok,¹⁴ növényi házkörnyezet-kutatások, illetve az épületek körüli népi növény- és növényzethasználat-kutatások magyar nyelvterületen az 1990-es évek második felében vettek nagyobb lendületet. Céljük az volt, hogy hozzájáruljanak annak megértéséhez, miért szép vagy csúf, gazdag vagy sivár egy-egy település épületeinek növényi környezete; rögzítsék egy adott (nem feltétlenül hagyományos) építmény növényi környezetének állapotát egy adott időpontban vagy korszakban; a mélyebb vizsgálatoknak pedig, hogy megválaszolják, van-e kapcsolat egyes építménytípusok és egyes növényfajok térbeli terjedése között, illetőleg, hogy mikor jelezheti egy-egy növényfaj azt, hogy adott környezetben valamikor egy sajátos építmény (például kápolna, malom, sírjel, tanyai ház stb.) állott (NAGY, 2021a, 253–254. o.) (1–2. kép, lásd következő oldalon).

Szabó T. E. Attila tollából született meg az etnobotanika és népi építészet kérdéskörét egyesítő új tudományág, az (a)edobotanika első magyar nyelvű előtanulmánya, melyben a szerző – rendszeres feldolgozások hiányában – csak sejtette, hogy a növényi házkörnyezetnek voltak a különböző történelmi korokra jellemző megkülönböztető jegyei egy adott területen, s különböző területekre jellemző sajátosságai egy adott korban. Különböző társadalmi rétegeket és funkciókat szolgáló épületeknek is többé-kevésbé eltérő, jellegzetes növényi környezete lehetett ugyanabban a korban és ugyanazon a területen. Szabó T. E. Attila munkacsoportjával a Nyugat-Dunántúlon mintegy 30 falusi jellegű település településrészletét vizsgálta, Szlovákia területén 10 falusi jellegű település növényi környezetének vizsgálatát folytatta, Kalotaszegen pedig több mint 50 településen végzett felmérést. Tájékoztató vizsgálatok folytak ugyanakkor a Várvidéken, a Nagy-Alföldön, a Muraközben, a Vajdaságban, valamint Kárpátalján és a magyar nyelvterülettel szomszédos vidékeken. Valamennyi említett térségben a kertek elhelyezkedésére, esetenként azok fajösszetételére is figyeltek a munkacsoport tagjai. Sajnos a legtöbb gyűjtés azóta sem került feldolgozásra, illetve publikálásra (SZABÓ T. [E.], 1995).

¹⁴ A házkörnyezet-kutatás növénytani részterülete, az etnobiódiverzítási-kutatás, a kertészet és a kertépítés segédtudománya.

1–2. kép:
Sajátos építmények – magashegyi vízimalom / tanyai ház – hiteles táji környezetben

Fotók: Nagy Zsolt,
Nagyszeben, Astra Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Erdély, 2019 / Borzont, Skanzen – Erdély, 2024

Bár a hagyományos néprajzi indíttatású tanulmányok a növényi házkörnyezetre kevesebb figyelmet fordítottak (a népi építészeti kutatások is elsősorban magukkal az épületekkel, esetleg a növényekkel csak mint építőanyagokkal foglalkoztak, és kivételesen vizsgálták azok környezetét), az elmúlt közel másfél évszázadban több olyan értékes, szórványos adatot publikáltak a népi építészet kutatói, melyek az épületeket állító közösségekről és kertjeikről is információt nyújtanak. Ugyancsak Szabó T. E. Attila jegyezte meg, hogy mivel ez a kérdéscsoport a magyar szakirodalomban „nem tartozik a népi építészet hagyományos kutatási körébe [...], a magyar népi épületek növényi környezetéről elsősorban nem a tanulmányok szövegei, hanem a közölt fényképek tájékoztatnak” (SZABÓ T. [E.], 1995, 512. o.).¹⁵ Az (a)edobotanika területéről a magyar népi építészet-kutatások elsősorban belső növényi házkörnyezeti (*mansio Botanikai*¹⁶), növényi ablak-, erkély- és tornáckörnyezeti (atriobotanikai), növényi udvarkörnyezeti (*kuriobotanikai*), kertkörnyezeti (*hortobotanikai*), élősvényekre és árnyékfákra vonatkozó (*pomrobotanikai*), határban lévő (kerti) épületek, nyári szállások növényi környezetére vonatkozó (*tuskuobotanikai*), házkörnyéki szeméthyelyek botanikai környezetére vonatkozó (*sterquilobotanikai*), temetőhelyek növényzetére vonatkozó (*monumentobotanikai*), romok, kőfalak növényi környezetére vonatkozó (*moenobotanikai*) adatokkal gazdagították a népi növénykultúránk ismeretét.¹⁷ Ugyanakkor Hofer Tamás volt az első, aki megjegyezte, hogy a funkcionális udvar-szkéma egyik fő rendezőelve emberek és állatok szimbiózisának megoldása, s a kertek elkülönítésére való törekvést kiegészíti az igény a viszonylag közeli elhelyezésre. A Hofer által leírt modell tényleges megvalósulása függ azonban a tereptől, a telek nagyságától, az állatállománytól, a szomszédos telkek fekvésétől, az ott lakók igényeitől, vagyoni helyzetétől, munkaerejétől stb. (HOFER, 1972, 35. o.).

¹⁵ Itt jegyzem meg, hogy 2013-ban, a kalotaszegi II. etnoökológiai táborban Újházy Noémi, Szalay Péter és Biró Marianna a régi fényképfelvételek megismétlésének módszerével, az azonos helyről és nézőpontból való újrafényképezéssel világítottak rá nemcsak a táj változására, de – az Ember és növényvilág 1985-ös kötetéhez (Péntek és Szabó [T. E.], 1985) készült egyes felvételek megismétlésével – a háztáji virágoskertek (át)alakulására is. A szerzők beszámolóját lásd Újházy et al., 2015.

¹⁶ A latin *manere* szóból = szállás, lakás.

¹⁷ A dísznövényekre vonatkozó adatokat lásd Nagy, 2021a, 255–257. o. Vö. még Nagy, 2021b.

A hagyományos házak növényi környezetének kialakítási kérdését – az alap kutatások hiánya ellenére – több magyarországi és erdélyi falumúzeumban, tájházban ma már fontosságának megfelelően kezelik, olyannyira, hogy már nem csupán csak az egykori kertek rekonstruálását, hanem gyomtársulásuk hű bemutatását is szem előtt tartják (SZABÓ T. [E.], 1995, 515. o.).¹⁸

A helyi növények múzeumi adaptációjának legelső, példaértékű megvalósításait Magyarországon talán a szentendrei Skanzen¹⁹ esetében jegyezhetjük (3. kép, lásd következő oldal). Holló László 1981-ben népi növény és kertkultúrára vonatkozó kérdőívet és útmutatót szerkesztett (HOLLÓ, 1981), később a Skanzen Örökség Iskola múzeumpedagógiai programokat, foglalkozásokat is épített a háztáji kertekben folyó munka, az ott található növények megismertetésére.²⁰

A Kisalföld-épületcsoportja [X]²¹ (KECSKÉS 1994, 195. o.) mellett a Dél-Dunántúl [VII] tájegység kialakítása során is fokozottan figyeltek a növényi házkörnyezetek kialakítására. Többek között 1983-ban elkészült az őcsényi lakóház [VII–11] növényzeti felmérése,²² 2002-ben a tájegység zöldfelület-rendezési terve²³ és a faddi ház [VII–1] kertépítészeti tervdokumentációja,²⁴ 2003-ban pedig a hidasi porta [VII–2] kertépítészeti tervdokumentációja (növénykiültetési, kitérés és tereprendezési terve)²⁵ is. Az ormánsági, drávacsehi porta [VII–12] flórája első között tartalmazta és fenntartotta a bemutatás idejére – az 1920-as évek elejére – jellemző helyi gyümölcsök, zöldségek és gyomnövények mellett a családi emlékezet alapján

¹⁸ A parasztkertek skanzenbeli rekonstruálásának kérdéseiről és az európai joggyakorlatokról a magyar szakemberek már az 1960–70-es évektől elkezdtek beszélni (lásd például Gerencsér Zsigmondnak a rigai falumúzeumról írott cikkét: Gerencsér, 1970).

¹⁹ 2022. október 26-án az intézmény egykori és jelenlegi munkatársai, Jakab Lászlóné Judit kertészmérnök, Vass Erika néprajzkutató, Páky Viktória muzeológus–dokumentumtáros és Fehér Dóra programszervező fogadtak, illetve vezettek körbe. A szakmai találkozó alkalmával sor került a Skanzen legfontosabb (a)edobotanikai kérdéseinek átbeszélésére, az adattárban található kertépítészeti tervdokumentációk, zöldfelület-rendezési programtervek részleges áttekintésére. Valamennyiüknek köszönöm ismereteik megosztását és a vendéglátást!

²⁰ Vö. például Jakab, 2011.

²¹ A szögletes zárójelben lévő római és arab számok az intézmény által is azonosításra használt, tájegységet vagy tájegységen belüli épületet/épületcsoportot jelölő számok.

²² Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (a továbbiakban SZSZMD) A-2020.

²³ SZSZMD A-3897.w

²⁴ SZSZMD A-3918.

²⁵ SZSZMD A-3951.

dokumentált dísznövényfajokat²⁶ (ZENTAI, 2005, 478–480. o.).²⁷ E megvalósítások alapját egy 2000 nyarán Szennán, Ócsényben, Zádorban, Hidason, Muraszemenyén és Csökölyön Farkas Viktor és Kövesdi Tímea által végzett szisztematikus felmérés adatai – *Kutatási eredmények a Dél-Dunántúlon (Néhány kert vegetációja régen és ma)*²⁸ – és egy erre épülő szakdolgozat képezte.²⁹ Ugyancsak itt említendő, hogy a zádori lakóház [VII-3], majd a faddi lakóház kertjében 2013-tól kijelölésre került egy *közösségi kertként*³⁰ funkcionáló 194 m²-es rész is.³¹

Hasonlóan népszerű, növényekre „épülő” élő múzeumi helyszíneként működik napjainkban az Északmagyarországi falu [I] perkupai lakóházának [I-10] gyógynövényeket bemutató ún. boszorkánykonyhája vagy a Nyugat-Dunántúl tájegység [IX.] gyümölcsfeldolgozást is prezentáló bagladi lakóháza [IX-6].³² Utóbbi egység esetében az intézmény munkatársai részéről már az 1980-as évek végén igény fogalmazódott meg egy megfelelő erdősáv telepítésére, melynek tervjavaslatát Nagy Eszter készítette el 1989-ben.³³ Ugyancsak ő vetette papírra 1990-ben a terület kertépítészetitervét,³⁴ illetve növényállapot-felmérését.³⁵

A felsoroltakon kívül a Felföldi mezőváros [II] tájegység szőlőhegye [II-7], a tállyai [II-1],³⁶ hejcei [II-3],³⁷ erdőbényei lakóházakhoz [II-4],³⁸ a mádi dézsma- [II-5]³⁹

²⁶ Szákszirmú rózsák, kásavirágok, jácint, nárcisz, tőzike, gyöngyike, tulipán, fehér liliom stb. Sajnos e növények egy része mára kipusztult. A kert szaksterű felújítását a közeljövőben tervezik.

²⁷ Az eredeti tervet lásd SZSZMD E-186/8/29.

²⁸ Vö. SZSZMD A-3773.

²⁹ Kövesdi Tímea: *A Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dél-Dunántúli tájegységének zöldfelületrendezési programterve*, 2001. SZSZMD-4564.

³⁰ A világszerte több évtizedes múltra visszatekintő *urban gardening*, *community gardening* elnevezésű városi kertészkedési mozgalom Magyarországon és Romániában is korán meghonosodott. A világháború éveitől az éhínségre és a gazdasági nehézségekre adott válaszként sorra alakultak azok a városi kertek, melyek ún. válságkertként működve látták el az arra igényt tartókat a legfontosabb élelmisznőnövényekkel (bővebben lásd Szalontai, 2015, 35–37).

³¹ Fehér Dóra írásbeli közlése, 2022. október 26.

³² Bővebben lásd <https://blog.skanzen.hu/2020/08/28/boszorkanykonyha-a-skanzen-gyogynovenyes-helyszine/> Letöltés: 2024. 11. 02.

³³ SZSZMD A-3103.

³⁴ SZSZMD A-2955.

³⁵ SZSZMD A-3100.

³⁶ SZSZMD E-327/8/64.

³⁷ SZSZMD E-219/8/44.

³⁸ SZSZMD E-243/8/15.

³⁹ SZSZMD E-210/8/46.

és kereskedőházhoz [II-8],⁴⁰ illetve a gyöngyösi polgárházhoz [II-9]⁴¹ készített kertészeti tervek érdemének itt külön említést.

Fontos azt is megjegyezni, hogy a szentendrei Skanzen munkatársai által kezdeményezett, 2006 óta folyó szisztematikus erdélyi terepmunka során⁴² a hagyományos kertek és növényhasználat is rögzítésre kerültek. Az Erdély tájegység [XI] telepítési terveihez kapcsolódóan minden portához etnobotanikai terv készül(t), ami az adott településeken végzett gyűjtéseken és irodalmi adatokon⁴³ alapszik (VASS, 2011, 3. o.) (4. kép, lásd következő oldal). Bizonyos esetekben (így a gyimesi ház esetében) a kerten kívüli spontán flóra rekonstruálására, a fenyves és aljnövényzetének bemutatására is törekcsenek majd a kiállítás kurátorai, felelősei. A háromszéki terepmunka eredményeiről Jakab Lászlóné önálló tanulmányban is beszámolt (JAKAB, 2013). Itt jegyzem meg ugyanakkor, hogy a szentendrei intézmény legutóbb, 2021 májusában kertésszmérnök-tájépítésés állást is hirdetett a múzeum egész területére vonatkozó kertészeti koncepció kidolgozására, a megvalósításhoz kapcsolódó feladatok koordinálására (5. kép, lásd következő oldal).

Magyarországon a szentendreihez hasonló, szerteágazó eredményeket talán csak a szombathelyi Vasi Múzeumfalú könyvelhet el, ahol 2009-től etnobiológiai tervezés indult meg, melynek keretében az egyes házaknak megfelelő növényi környezet továbbfejlesztése is elkezdődött (BALOGH, 2013, 458. o.).

Romániában a nagyszebeni Astra Szabadtéri Néprajzi Múzeum jár élen – míg a hasonló létesítmények, intézmények, így a kolozsvári (6. kép, lásd következő oldal), a borospataki (7. kép, lásd következő oldal) és más hasonló skanzenek jócskán alulmaradnak – a háztáji kertek hiteles, korhű múzeumi reprezentációjában.

⁴⁰ SZSZMD E-209/8/108.

⁴¹ SZSZMD E-174/8/24. Érdekeség, hogy a ház növényzete egy 19. századi kertrajz alapján került rekonstruálásra.

⁴² Ehhez 2008-tól az *Erdély néprajzi képe a 19–20. században Alaputatás a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Erdély tájegységéhez* című OTKA-kutatás nyújtott háttérrel (K 72428 sz.).

⁴³ Az irodalmi adatok viszonylagos hiányára reflektált korábban egy hozzám írott levelében Jakab Lászlóné Judit is: „Én készítem a kijelölt házak kertészeti kiviteli tervét, ezért elég sokat járunk Erdély kijelölt tájegységeibe. Természetesen nem tudok elegendő időt fordítani a kutatásra, ezért irodalmi anyagokat is használlok, de sajnos a ház körüli növényzettel nem sok anyag foglalkozik.” (Jakab Lászlóné Judit írásbeli közlése, 2017. augusztus 3.).

3. kép:

Helyi növények sikeres múzeumi adaptációja: kismemesi lakóház kerti környezete

Fotók: Nagy Zsolt – Szentendre, Skanzen – Magyarország, 2024.

Az Astra az utóbbi években egy norvég, Kulturális és természeti örökségeink mentése és revitalizációja elnevezésű program⁴⁴ keretében alakított ki a múzeum területén az erdélyi kulturális sokszínűséget és kisebbségeket bemutató – tíz motívum köré felépített – útvonalakat, melyek közül az egyik a virágok, egy másik a búza, egy harmadik a fenyő, egy negyedik a fűzfélék, egy ötödik az időjárás témáját dolgozza fel. A látogatókat román, magyar, német és angol nyelven kiadott füzetek is segítik a tematikus útvonalak bejárásában, de már korábban is megtörtént a gyógynövényes kertek vagy az ún. mozgó kertek (grădini mutătoare) információs táblákon való bemutatása. A kiváló táji, növényzeti adottságokkal rendelkező múzeum munkatársai az egyes porták kertjeit helyieknek adják ki, és velük műveltetik meg. A házak növényi környezetét hagyományos módon (például trágyázással, kézi kaszálással stb.) tartják fenn, a zöldfelületek nagy részét jelentős állatállománnyal (juhokkal,

szamarakkal, ludakkal stb.) legeltetik (8. kép, lásd következő oldalt).

Az utóbbi években Romániában kevésbé, Magyarországon viszont egyre inkább tematizálódni látszik a tájházi kertek, udvarok kialakítási, hasznosítási kérdése is.⁴⁵ Jó példa erre egy 2022 nyarán a Magyarországi Tájházak Szövetsége és a Magyarországi Tájházak Központi Igazgatósága által szervezett műhelykonferencia,⁴⁶ melyen a már említett Jakab Lászlóné kertész-mérnök a háttéranyag elkészítésétől a megvalósításig mutatta be a tájházi kertek létrehozásának különböző fázisait,⁴⁷ majd konkrét példákon keresztül mutatta meg a résztvevőknek a különböző hasznosítási módokat és jógyakorlatokat. Ugyanezen rendezvényen

⁴⁴ EEA Grants 2009–2017.

⁴⁵ A romániai tájházak esetében csak elvétve találkozhatunk egy-két ígéretes megvalósítással. Az erdélyi tájházakról bővebben lásd Bereczki szerk., 2013.

⁴⁶ IV. Tájházi Műhely – A tájház udvara és kertje. Szentendrei Skanzen, Szentendre, 2022. június 17.

⁴⁷ A bemutató címe: Tájházi kertek kialakítása.

4. kép:
**A századforduló erdélyi városi főtereinek hiteles rekonstrukciója:
gömbfák, szőnyegágyi dísnövények**

5. kép:
**A közeljövő kihívásai: az Erdélyt bemutató épületek
növényi házkörnyezetének kialakítása, az építési területek élővé tétele**

Fotók: Nagy Zsolt – Szentendre, Skanzen – Magyarország, 2024.

6–7. kép:
Az erdélyi skanzenek többségének jellemzője:
kedvező táji adottságok ellenére a háztáji növényzet
rekonstruálásának részleges / teljes hiánya

Fotók: Nagy Zsolt
Kolozsvár, Romulus Vuia Néprajzi Park – Erdély, 2021
Gyimesközéplek – Borospataka, Gyimesi Skanzen Panzió – Erdély, 2017

8. kép:
Zöldfelületek legeltetése

Fotó: Nagy Zsolt
Nagyszeben, Astra Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Erdély, 2019

Rumi Andrea a Turai Tájház – dísz-, gyógy- és fűszernövényekre, gyümölcs- és szőlőfajtákra is kitekintő – kertfejlesztési tervét mutatta be, melyet korábban, 2017–2018-ban a *Szabadtéri muzeológiai és tájházi képzésre* készített záródolgozatként. Rumi a tájházi kerteket olyan külső terekként aposztrofálta, melyeknek idősíkja jórészt meg kell egyezzen a kiállításban is bemutatott korszakkal, de ugyanilyen fontosnak tartotta az ún. „aha-élményt”, amely az udvarra való belépéskor magával kell ragadja a látogatót (RUMI, 2022, 144. o.) (9. kép). Szintén ide sorolandó néhány

2024-ben megszervezett szakmai konferencia,⁴⁸ illetve tájházasi találkozó.⁴⁹

⁴⁸ Így például a Szentendrei Skanzen, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központ, valamint a Pulszky Társaság által 2024. október 28-án tartott *Zöld Múzeumok. Kihívások és lehetőségek a múzeumi zöld átállásban* című szakmai konferenciája.

⁴⁹ Így például a Tájházak és Szabadtéri Múzeumok Szövetsége szervezésében Ócsán tartott Közép-magyarországi tájházak regionális találkozója 2024. november 15-én, melynek témája a *Környezeti nevelés és fenntarthatóság tájházainkban* volt.

9. kép:

Az udvarra való belépéskor magával ragadó „aha-élmény” jó példája

Fotók: Nagy Zsolt
Sepsiszentgyörgy, Székely Nemzeti Múzeum csíki háza – Erdély, 2024

A további jógyakorlatok, példák hosszú sora azt mutatja, hogy a magyarországi táj- és emlékházak többsége a gyógy-, aroma- és fűszernövények háztáji, kiskerti, illetve kiállításokon való bemutatására koncentrálsorban.⁵⁰ Ez alól csak néhány létesítmény – így például a kehidakustányi tájház, a 2020-ban az Év Tájháza címet elnyert felpéci présház,⁵¹ az egerszalóki barlanglakásokat bemutató skanzen és a hozzá kapcsolódó ún. sáfránykert (10. kép, lásd következő oldal) vagy az ugyanezen címet még 2019-ben birtokló veszprémi Laczkó Dezső Múzeum bakonyi háza a kivétel. Utóbbi arra is kiváló példa lehet, hogy a nagyvárosi környezetbe beékelődő parasztházak növényzetét miként lehet a kedvezőtlen adottságok ellenére is megfelelően kialakítani. A bakonyi ház kertje ma etnobotanikai oktatókertként is üzemel, és a környékre

jellemző vadon élő, illetve termesztett növényekből (mintegy kétszáz taxonból) ad válogatást, parasztkert, veteményeskert, gyűjtögetett növények stb. kategóriákba sorolva azokat (11. kép, lásd következő oldal).⁵² A székesfehérvári Palotavárosi Skanzen esetében (12. kép, lásd következő oldal), ahol az épületek szintén nagyvárosi panelházak közé ékelődnek, a növényi házkörnyezetek kialakítására már nem figyeltek kellőképpen. Nem így a szintén ipari városi környezetbe ékelődő Nagybányai Falumúzeumban (13. kép, lásd következő oldal).

A halimbai „füves pap”, dr. Szalai Miklós esperes egykori Veszprém megyei lakhelyén létrehozott emlékház udvarán ugyan egy gyümölcsös és veteményes is található, de az ott üzemelő liktáriumos ház, lepárló helyiség, kis üvegház és a Gyógynövényeskert Bemutató- és

⁵⁰ Vö. például a szegedi Napsugaras Tájház esetével (Prikler, 2023, 137. o.).

⁵¹ Köszönöm Prikler Szilvia Beatrixnak, a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársának, hogy a felpéci eredményekre felhívta a figyelmem!

⁵² A kertről bővebben lásd <https://bakonyihaz.hu/haz> Letöltés: 2024. 11. 02.. Köszönöm Törő Balázsnek, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum muzeológusának, hogy a kezdeményezésre felhívta a figyelmem.

10. kép:
Az egerszalóki barlanglakások találóan puritán és szegényes növényzete az ún. sáfránykerttől térbelileg elkülönítve

Fotó: Nagy Zsolt – Egerszalók, Egerszalóki Barlanglakások (Magyarország), 2024.

11. kép:
Nagyvárosi környezetbe beékelődő parasztház és növényi házkörnyezete

Fotó: Nagy Zsolt – Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum bakonyi háza (Magyarország), 2024.

12–13. kép:
Skanzenek városi, ipari környezetben

Fotók: Nagy Zsolt
Székesfehérvár, Palotavárosi Skanzen (Magyarország), 2022
Nagybánya, Falumúzeum (Erdély), 2021

Oktatóközpont miatt a hangsúlyt mégis a farmakobotanikai, etnofarmakobotanikai értékek bemutatására fektetik az üzemeltetők,⁵³ hasonlóan a Tihanyban található szabadtéri néprajzi gyűjtemény háztáji kertjének kialakítóihoz (14. kép).⁵⁴ A 2012-től működő kunadaci tájház fenntartói szintén fontosnak tartották, hogy a helyi lakosok és a településre látogatók minél több információt szerezzenek a tájjellegű értékekről, így a kiskunsági régióhoz köthető gyógynövényekről és azok hasznosítási módozatairól, lehetőségeiről. Ezt szem előtt tartva egy *Traditional and Wild* elnevezésű projekt (RODINA ET. AL., 2014, 16., 18–21. o.) keretében a vadon termő növényekkel kapcsolatos hagyományok összegyűjtését, bemutatását tűzték ki célul: a tájházban herbárium és szárított növényanyag tanulmányozható, míg a kertben kis ágyások kerültek kialakításra, amelyekhez oktatási anyagokat és tanulmányokat állítottak össze.

A múzeumi, skanzenbeli kertrekonstrukciók kialakításának főbb szempontjait, kihívásait és a felmerülő problémákat a fent bemutatott példák ismeretében, az elmúlt években általam tapasztalt jelenségek, a látottak és a működtetőkkel, igazgatókkal folytatott beszélgetések alapján a következő pontokban⁵⁵ összegezhetjük:

Minden esetben fontos célkitűzés, hogy a kert és a tágabban vett növényi házkörnyezet is hiteles, korhű, de ugyanakkor a szakmai és a látogatói igényeknek, szempontoknak egyidejűleg megfelelő legyen. Bizonyos növények, növénycsoportok, így például az erősen mérgező vagy a tövises növények telepítése – ott, ahol gyereklátogatókkal is számolnak – biztonsági okokból nem megengedett. Az épületek állagának, berendezésük állapotának megőrzése érdekében mellőzni szükséges ugyanakkor minden olyan megoldást (és sokszor magát a növényt is), amely „bepiszkihatható”, azaz hosszú távon roncsolná, tönkretenné a leltárba vett műtárgyakat, épületeket (esetleg a látogatók ruházatát, vagyontárgyait stb.). Szemléletes példa erre az eperfa (*Morus sp.*) esete, mely az érés idején földre

hulló, festékanyagokat tartalmazó, ezért a látogatók taposása által „mocskoló” termése miatt nem kedvelt, száműzött növényé vált még azokról a skanzenbeli portákról is, ahol korábban a növényi házkörnyezet meghatározó eleme volt. Nincs – hasonló meggon-dolásból (az ürülék házakba való behordását elkerülendő) a legtöbb szabadtéri múzeumnak szárnyas állománya, mely rendszeresen felszedegethette a földre hulló érett termést. Hasonlóan jellemző a legtöbb erdélyi és magyarországi múzeumra, hogy a házakba élő növényt (például asztra, vázába) bevinni nem szabad, ezért azt általában művirággal igyekeznek pótolni. Egyes régi kultúrnövényfajok, mint amilyen a dohány és a kender termesztése rendkívül szigorú állami szabályozásokhoz, engedélyekhez kötött, így a múzeumok e növények használatát, bemutatását is legtöbbször inkább mellőzik. Szintén fontos elvárás a növények tekintetében, hogy az adott (prezentált) tájegységnek megfelelő, spontán kiválasztódással és tudatos szelekcióval vagy nemesítéssel nyert *tájfajtákat* (15. kép),⁵⁶ szín- és alakváltozatokat, elrendezéseket, kiültetéseket használjanak a múzeum dolgozói, ún. *történelmi fajtákat* alkalmazzanak. Ebben az esetben történelmi fajtaként tételeződik minden olyan kultúrnövényfajta (cultivar), amely főként ún. háztáji kertekben vagy génbankokban, élőnövény-gyűjteményekben napjainkban is még jó eséllyel dokumentálható, legalább a 70–150 éves *régi fajta*, s leginkább a 150–200 évesnél korosabb *nagyon régi fajta* kategóriájába sorolható. E fajták megjelenése, elterjedése jelentős kulturális és (szakma)történelmi értéket képvisel, tehát ún. *hagyományos fajtákként* beszélünk és gondolkodunk róluk. Emellett tudományos, gazdasági és társadalmi hatás szempontjából is értékelhetőek (NAGY, 2014, 297., 329. o.). Beszerzésük azonban körülményes, a terepen való begyűjtésük már-már lehetetlen, a nagyobb nemesítő cégek, génbankok, magbankok, kertészetek kínálatában is egyre nehezebb hozzáférni ezekhez, ugyanis ritkák és drágák.

Újabb problémaként említhető az alap kutatások, -gyűjtések hiánya. Nehezen elérhetőek az eddig feltárt források, adatok, információk és publikációk a kertek kidolgozásáért, megtervezéséért felelős szakemberek számára. Az alkalmi felmérések, terepmunkák nem

⁵³ Bővebben lásd: <http://halimba.hu/index.php?ldr=1&txtkat=23> Letöltés: 2024. 11. 02.

⁵⁴ A helyi tájházegyüttes megvalósítói tudatosan törekedtek Hideghéti Bittera Gyula Kálmán Ferenc Ede (1893–1970) hagyatékának bemutatására, azaz a levendulatermesztés évszázados hagyományára való utalásra.

⁵⁵ A sorszámozást tudatosan kerülöm, hiszen a felvetett szempontok nem állíthatók fontossági vagy egyéb sorrendbe.

⁵⁶ A szóban forgó fajták keletkezésük szerint tulajdonképpen *hibridek*, *rügymutációk*, *szelektált klónfajták*, *transzgenikus fajták* stb. is lehetnek.

14. kép:
Etnofarmakobotanikai értékek bemutatása

Fotó: Nagy Zsolt – Tihany, Tihanyi Skanzen (Magyarország), 2022.

15. kép:
A skanzenkertek a hagyományos gyümölcs-tájfajták és -változatok
megőrzésének hiteles helyszínei is (lehetnek).

Fotó: Nagy Zsolt – Csernáton, Haszmann Pál Múzeum (Erdély), 2024

minden esetben bizonyulnak elegendőnek ahhoz, hogy adott tájegység adott portájának növényzetét hitelesen rekonstruálni lehessen, ezért sokszor kénytelenek bizonyos szakmai elvárásokból engedni a muzeológusok, s kompromisszumokat kötni.

A botanikusok, kertészmérnökök jelentős részének nincs rálátása a népi növényismeret és -használat legfontosabb kérdéseire, ezért e szakembereknek nehezebb esik terepen népi fajokat biológiai fajokkal azonosítani vagy tájfajtaikat meghatározni, leírni. Különösen igaz ez, ha az adatközlők visszaemlékezései vagy írott források alapján kell rögzíteni az ismert és használt növények körét. Ugyanakkor a muzeológusok, néprajzkutatók jelentős részének is hiányosak a növénytani, kertészeti ismeretei, ami azt eredményezi, hogy gyakran kérnek olyat (például kiültetési terveket) a természet- és kertészettudományokban jártas kollégáiktól, amely a gyakorlatban nehezen vagy egyáltalán nem megvalósítható, hosszú távon pedig nem fenntartható. E két szembenálló csoport és más szakemberek (építészek, ökológusok stb.) között kevés esetben alakul ki a hosszútávú egészséges vita, a kommunikáció, az egymás tudására támaszkodó kollektív kutató- és gyakorlati munka vagy legalább az az iránti igény, holott egy-egy kertrekonstrukció sikeres megvalósítása több évtizedes és sokféle szakember tudását igénylő, összetett munkafolyamat lenne. Megoldatlan és visszatérő kérdések, hogy hogyan oldhatóak meg és fel azok az ellentmondásos helyzetek, amikor például a muzeológus részéről külön kérés érkezik a kertész irányába, hogy adott portán ne legyen semmiféle (kultúr)növény, ugyanis a lakóházban a bemutatás ideje éppen a téli ünnepkör, és cél a karácsonyi szokások bemutatása, a koncepcióba pedig nem illik be a muskátli tornác vagy a burjánzó dísnövénykert.

Mivel a növények esetében egy élőlénycsoportról, s nem épületekről vagy tárgyakról beszélünk, képviselőinek eltérő (víz-, talaj-, tápanyag-, fény-, hőmérsékleti stb.) igényei vannak. A múzeumok munkatársai számára – főként állandó kertészmérnök, biológus stb. szakember hiányában – nehézséget okoz egy-egy betelepített faj minimális kondíciójának időszakos megteremtése és/vagy hosszútávú biztosítása. Az ígéretes kezdeményezéseket gyakran tehát anyagi veszteséggel és szakmai csalódottsággal járó kudarc kíséri: a kertek fenntartására vállalkozó szabadtéri (néprajzi) múzeumok is hasonló kérdésekkel, kihívásokkal és

problémákkal találják szembe magukat, mint a növények megőrzésére, szaporítására, növényállományok fenntartására és egyebekre specializálódott botanikus kertek, fűvészkertek, kertészetek.

A növényállomány telepítése, esetleges újraterelése, fenntartása, felújítása, gondozása stb. többszöri, jelentős anyagi befektetéssel jár, ami a szűkös keretektől, esetleg pályázati pénzekből magát fenntartani is alig tudó intézmények számára nem jelent(het) prioritást. Saját kertészetet, üveg- és szaporítóházat Magyarországon és Romániában egy múzeum sem tart fenn, az elkülönített összegeket pedig általában valamely élmény- és látványközpontú, sok látogatót vonzani képes időszakai projektekre szánják, miközben a kertek hosszútávú fenntartása másodlagos, erre általában kevés pénz jut.

Egy-egy múzeum, skanzen, tájház ugyan kedvező táji, éghajlati, talaj- és egyéb adottságokkal rendelkezik ahhoz, hogy bizonyos tájegységek kerttípusait viszonylag könnyen (az említett adottságokat szerencsés módon ki- és felhasználva) rekonstruálni tudja, azonban adott táji környezetekbe bizonyos tájegységek épülettípusai nem vagy csak nehezen mutathatóak be hitelesen (16. kép). A legtöbb intézmény azonban e tekintetben is nehézségekkel, kihívásokkal találja szembe magát (nem megfelelő talajréteg, nem elegendő évi csapadék, viharok, vadkarak stb.). Az utóbbi években az éghajlatváltozás következtében korábbi sikeres telepítések (erdősávok, málnaültetvények stb.) sínylődni, pusztulni kezdtek. A legyengült állományokat, egyedeket a kórokozók és kártevők is könnyebben támadják, az invazív fajok pedig egyre nagyobb területeket vesznek birtokba. Sok helyütt a növények öntözése okoz problémát és plusz költséget, hiszen a területen nincsenek megfelelő természetes vízforrások, víznyerőhelyek. Több esetben korábbi építkezési területekből kell az elvárásoknak megfelelő, csodás kerteket – általában rövid időn belül – kialakítani, ami rendkívül sok fejtörést okoz és nagy erőfeszítéseket kíván.

A kerti építmények, eszközök, a növénydézszak és -kaspók, a támrendszerek, a burkoló- és takaróanyagok, a segédanyagok, a kötözőanyagok és egyebek tekintetében gyakori jelenség, hogy a múzeumok dolgozói már nem fordítanak kellő figyelmet a hiteles és korrhú anyag-, illetve eszközhasználatra. Ehelyett a kertészeti árudákban, lerakatokban is olcsón (olcsóbban)

16. kép:
Alföldi építmények szokatlan, de kellemes látványa hegyvidéki tájban.

Fotó: Nagy Zsolt – Nagyszeben, Astra Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Erdély), 2019.

beszerezhető nejlonszövetes vízgyűjtő hordókat, műanyag cserepeket, cserépalátéteket, szintetikus kötözőanyagokat stb. alkalmaznak, amelyek sokat rontanak egy-egy kert összképén (17. kép, lásd következő oldal).

Ideális lenne, ha a kertek kialakítására, kezelésére, fenntartására, karbantartására hagyományos módon és a helyiek bevonásával adódna lehetőség. Ez azonban (különös tekintettel az egyre nagyobb zöldfelületek⁵⁷ legeltetésére és kézi kaszálására, a termények begyűjtésére és feldolgozására stb.) ritkán, nehezen megvalósítható a szakember- és önkéntes hiánnyal is küzdő múzeumi intézmények számára. Míg a hagyományos kertek egyik fő rendezőelve a növény-ember-állat együttélés megoldása volt, a skanzenek esetében nemcsak az állatállomány teljes hiánya, de a kisegítő munkatársak, azaz az emberi munkaerő hiánya is jelentős gondot jelent (18–19. kép, lásd következő oldal).

⁵⁷ A skanzenek nagy részét a mind nagyobb és nagyobb területek füvesítése jellemzi. A múzeumok dolgozói így igyekeznek felvenni a harcot az előretörő gyomokkal, az allergiát okozó növényekkel szemben.

A kertek gondozásáért felelős múzeumi dolgozók, a kisegítő személyzet, a terem- vagy hagyományörök elhivatottsága, motivációi, képességei, hozzáértése, háttérismerete, affinitása változó, ami később egy-egy kert szembevető gondozottságán vagy elhanyagoltságán, a termés minőségén és mennyiségén is mérhető (20. kép, lásd következő oldal).

A felmerülő problémákkal, kihívásokkal szemben a magyarországi és erdélyi intézmények igyekeznek megküzdeni, hiszen felismerték és az európai joggyakorlatokból, példákból látják, tudják, hogy a múzeumi kertek kialakítása és tevékenységekbe való aktív bevonása egyszerű eszköze lehet a természetvédelemre, környezettudatosságra nevelésnek, színtere a rehabilitációnak,⁵⁸ a rekreációnak,⁵⁹ az idősgondozásnak, az integrációnak, de akár még egy-egy kiállításnak is. A természeti és kulturális környezet „kiegészítő és alternatív tanulási lehetőséget kínál, a szabadtéri múzeumban

⁵⁸ Például az ún. gyógyító kertek révén.

⁵⁹ „Lassít, lazít, kikapcsol.” (Szikra, 2022, 145. o.).

17. kép:
Hiteles, korhű anyaghasználat a növényi ablakkörnyezet kialakításában

Fotó: Nagy Zsolt – Csernáton, Haszmann Pál Múzeum (Erdély), 2024

18. kép:
A növény–ember–állat együttélésének megoldása – az „élő múzeumok” jó példái

Fotó: Nagy Zsolt – Szombathely, Vasi Múzeumfalu (Magyarország), 2023.

19. kép:
A növény–ember–állat együttélésének megoldása – az „élő múzeumok” jó példái

Fotó: Nagy Zsolt – Nagyszében, Astra Szabadtéri Néprajzi Múzeum (Erdély), 2019.

pedig az a fantasztikus és speciális, hogy mindkettőt ötvözi” (ZIPSANE, 2010, 100. o.).

A bemutatott és csak említett példák felsorolásával természetesen nem töreked(het)tem teljességre. Mindössze az volt a célom, hogy e megvalósítások, gyakorlatok említésével is jelezni próbáljam, hogy míg az oktatástudomány részterületeként a kertpedagógia⁶⁰ és az ún. botpedagógia⁶¹ magyar és román nyelvterületen korábban csak az oktatási intézmények tevékenységi körének és az iskolarendszereknek egyik meghatározó eleme volt,⁶² addig mára összefonódott a hosszabb

múltra visszatekintő, a múzeumokon belül zajló és több tudományterületet összefogó, integrált oktatással, az ún. múzeumpedagógiával, a fenntarthatóságra törekvő, tájökölógiai szemléletre nyitott hazai gyakorlati és kritikai muzeológia, skanzenológia tudományával is. A tárlatvezetés hitelességéhez pedig szervesen hozzátartozna, „sőt a látogató [...] meg is érdemelné, hogy kinn a kertben és az udvaron termő gyümölcsfákban és szép szőlőlugasban gyönyörködhesse és illatos virágokat szagolgasson, vagy – uram bocsá – csipegethesse egy kis málnát vagy ribizlit” (RUMI, 2022, 123. o.).

⁶⁰ Mely az angolszász irodalomban *garden based education*, *garden based learning*, azaz „kertre alapozott oktatás”, „kertre alapozott tanulás” néven ismert.

⁶¹ Az angol *Botanical Pedagogy*-ből.

⁶² Bemutatókertek, oktatókertek, tankertek, kísérleti kertek, tanösvények, gyűjteményes kertek, gyermekkertek, munkakertek, iskolakertek stb. Eötvös József az 1868-as népoktatási törvénnyel a tankötelezettség

bevezetése mellett kötelezővé tette az ún. iskolakertek létrehozását is, melyeknek típusa és nagysága, felszereltsége a helyi viszonyoktól, igényektől és termelői hagyományoktól is függött. 1905-től, majd 1906-tól újabb miniszteri rendeletekkel szorgalmazták a tanítóképzők hallgatóinak kertészeti és háztartási gyakorlati képzését. Napjainkban a Waldorf-típusú pedagógia használja fel aktívan a kertek által nyújtott lehetőségeket (bővebben lásd és vö. Szalontai, 2015).

20. kép:
A kertekért felelős önkéntesektől is függ egy-egy kert
szembetűnő gondozottsága, a termés minősége és mennyisége

Fotó: Nagy Zsolt
Nagyszeben, Astra Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Erdély, 2019

Irodalom

- Augé, Marc (szerk.) (1992). *Territoires de la Mémoire. Les collections du patrimoine ethnologique dans les écomusées*. Thonon-les-Bains: l'Albaron.
- Balogh Lajos (2013). „Az idő a gazda mindenütt...” A Vasi Múzeumfalvó etnobiológiai fejlesztésének eredményei 2009-től 2012-ig, különös tekintettel az etnobotanikai vonatkozásokra. *Savaria*, 35 (szám n.), pp. 443–487.
- Bereczki Ibolya (szerk.) (2013). *Erdélyi tájházak és néprajzi gyűjtemények*. Noszvaj: Kriza János Néprajzi Társaság, Magyarországi Tájházak Szövetsége.
- Berényi Marianna (2014). Él egy napig úgy, ahogy a bronzkori emberek. Archeológiai parkok, régészeti szabadterei múzeumok itthon és a nagyvilágban. *Múzeumcafé*, 9 (49), pp. 60–79.
- Berényi Marianna (2022). Csepp a tengerben? A múzeumok zöldprogramjainak hatékonyságáról. *Múzeumcafé*, 17 (89), pp. 43–63.
- Carstensen, Jan (2010). A Detmoldi Szabadtéri Néprajzi Múzeum (LWL-Freilichmuseum Detmold) – veszfáliai Néprajzi Múzeum (Westfälisches Landesmuseum für Volkskunde) tematikus és koncepcionális megújítása. In Cseri Miklós és Sári Zsolt (vál., szerk. és ford. ell.), *Szabadtéri múzeumok Európában. Tanulmánygyűjtemény* (pp. 111–116). Szentendre: Skanzen.
- Gerencsér Zsigmond (1970) A rigai falumúzeum. *Nép-szabadság*, 1970. augusztus 12., 7. o.
- Hofer Tamás (1972). A magyar kettős udvarok kérdéséhez. *Ethnographia*, 83 (1), pp. 29–52.
- Holló László (1981). *Népi növény- és kertkultúra*. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum.
- Jakab Lászlóné [Judit] (2011). *Bio-kert-ésszel. Hagyományos kiskertek és haszonnövények mai szemmel*. Szentendre: Skanzen.
- Jakab Lászlóné [Judit] (2013). Etnobotanikai gyűjtőúton Háromszéken. In Cseri Miklós és Bereczki Ibolya (szerk.), *Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 25* (pp. 249–272). Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum.
- Kecskés Péter (1994). Kisalföldi épületcsoport a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban. In Perger Gyula (közrem.) és Cseri Miklós (szerk.), *A Kisalföld népi építészete* (pp. 175–202). Szentendre, Győr: Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Győri Xantus János Múzeum.
- McGhie, Henry (2019a). *Museums and the Sustainable Development Goals. A how-to guide for museums, galleries, the cultural sector and their partners*. UK: Curating Tomorrow.
- McGhie, Henry (2019b). *Museum collections and biodiversity conservation*. UK: Curating Tomorrow.
- McGhie, Henry (2022). *A múzeumok és a fenntartható fejlődési célok. Útmutató múzeumok, galériák, a kulturális szektor és partnereik számára*. Budapest: Pulszky Társaság, Magyar Múzeumi Egyesület.
- Nagy-Sándor Zsuzsa (2022). A „zöld” jelentése és értelmezése a múzeumi világban. Nemzetközi példák a környezet-tudatos múzeumi gyakorlatra/működésre. *Múzeumcafé*, 17 (89), pp. 65–103.
- Nagy Zsolt (2014). Termesztésre ajánlott és természetett történelmi körtefajták az egykori Csík vármegye területén. In Salló Szilárd (szerk.), *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve, 10* (pp. 295–334). Csíkszereda: Csíki Székely Múzeum.
- Nagy Zsolt (2021a). Néprajzi kutatásterületek, határterületek és társtudományok hozzájárulása a magyar népi dísznövénykultúra megismeréséhez. In Keszeg Vilmos és Szakál Anna (szerk.), *Újabb tanulmányok a romániai magyar néprajzkutatásról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 29* (pp. 253–294). Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.
- Nagy Zsolt (2021b). A magyar népi dísznövénykultúra kutatásának története. In Keszeg Vilmos és Szakál Anna (szerk.), *Újabb tanulmányok a romániai magyar néprajzkutatásról. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve, 29* (pp. 205–252). Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.
- Paardekooper, Roeland (2012). *The Value of an Archaeological Open-air Museum is in Its Use: Understanding Archaeological Open-air Museums and Their Visitors*. Leiden: Sidestone Press.
- Péntek János és Szabó [T. E.] Attila (1985). *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Bukarest: Kriterion Könyvkiadó.
- Prikler Szilvia Beatrix (2023). Tájházak a digitális térben. In Jakab Albert Zsolt és Vajda András (szerk.), *Múzeum – örökség – kommunikáció* (pp. 131–142). Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság.
- Rodina, Kristina, Anastasyia Timoshyna, Andreja Smolej, Darijan Krpan, Elena Zupanc, Németh Éva, Gabriela Ruzickova, Gáspár Gergő, Szántai József, Malgortza Draganik, Radácsi

Péter, Stanislav Novák és Szegedi Szilárd (2014). *Traditional and Wild: Revitalizing traditions of sustainable wild plant harvesting in Central Europe*. Budapest: Traffic and WWF Hungary.

Rumi Andrea (2022). A Turai Tájház kertfejlesztési terve. In Fancsalszki Noémi (szerk.). *Tájházaink megújítása – válogatott dolgozatok a tájházi képzésekről. Tájházi TudásTár, 5* (pp. 123–150). Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

Szabó T. [E.] Attila (1995). Növényi házkörnyezet-kutatás (aedobotanica és „in situ” génmegőrzés). Előtanulmány az etnobotanika és népi építészet kérdésköréhez. In Cseri Miklós (szerk.), *A Nyugat-Dunántúl népi építésze* (pp. 509–536). Szentendre, Szombathely: Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szombathelyi Savaria Múzeum.

Szalontai Kriszta (2015). *Kertpedagógia. Nevelés a kertben – kertészet az oktatásban*. Budapest: Kornétás Kiadó.

Szántó András (2022). *A múzeum jövője – 28 párbeszéd*. Szépművészeti Múzeum, Budapest.

Szikra Renáta (2022). Konyhakert a múzeumban. *Múzeum-café, 17* (89), pp. 145–157.

Újházy Noémi, Szalay Péter és Biró Marianna (2015). A táj változásának vizsgálata újrafényképezés módszerével Sztána és Zsobok határában. In Molnár Krisztina és Molnár Zsolt (szerk.), *Élet és rend a határban. Etnoökológiai kutatótábor Kalotaszegen* (pp. 208–221). Kolozsvár, Sztána: Művelődés Egyesület, Szentimrei Alapítvány.

Vass Erika (2011). *Erdély virágai. Egy kutatás pillanatképei 2006–2011. Flowers of Transylvania. Snapshots from a research programme, 2006–2011*. Szentendre: Skanzen.

Zentai Tünde (2005). Ormánsági életkép 1921-ből. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum drávacsehi portája. *Ethnographia, 116* (4), pp. 455–480.

Zipsane, Henrik (2010). Tanulási lehetőségek a szabadtéri múzeumokban – egy óriási kihívás. In Cseri Miklós és Sári Zsolt (vál., szerk. és ford. ell.), *Szabadtéri múzeumok Európában. Tanulmánygyűjtemény* (pp. 99–109). Szentendre: Skanzen.

Források

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), A-2020

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), A-2955

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), A-3100

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), A-3103

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), A-3773

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), A-3897

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), A-3918

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), A-3951

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), A-4564

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), E-174/8/24

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), E-186/8/29

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), E-209/8/108

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), E-210/8/46

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), E-219/8/44

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), E-243/8/15

Szentendrei Szabadtéri Múzeum Dokumentumtára (SZSZMD), E-327/8/64

École Nationale Supérieure de Paysage 2024. www.potsger-du-roi.fr Letöltés: 2024. 11. 02.

Halimba 2024. <http://halimba.hu/index.php?ldr=1&txtkat=23> Letöltés: 2024. 11. 02.

ICOM Magyarország 2022. <https://icomhungary.hu/hu/node/85> Letöltés: 2024. 11. 02.

Kortárs Online 2022. <https://www.kortaronline.hu/aktual/novenyek-nelkul.html> Letöltés: 2024. 11. 02.

Laczkó Dezső Múzeum 2024. <https://bakonyihaz.hu/haz>
Letöltés: 2024. 11. 02.

Magyar Múzeumok 2022. <https://magyarmuzeumok.hu/cikk/muzeumok-a-fenntarthatosagert-fenntarthatosag-a-muzeumokban-a-pulszky-tarsasag-workshopsorozatrol> Letöltés: 2024. 11. 02.

Skanzenblog 2020. <https://blog.skanzen.hu/2020/08/28/boszorkanykonyha-a-skanzen-gyogynovenyes-helyszine/>
Letöltés: 2024. 11. 02.

The Digital Archeological Record 2008. <https://core.tdar.org/browse/creators/181198/regeszeti-parkok-magyarorszagon-kiserleti-es-kornyezeti-regeszeti-muzeumpedagogiai-lehetosegek-a-regeszeti-parkokban-tudomanyos-konferencia-es-bemutato-napok> Letöltés: 2024. 11. 02.